

ТРАНЗИТ МАРГІНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Стаття присвячена дослідженню соціально-економічних особливостей маргінальних трансформацій у суспільстві на сучасному етапі його розвитку.

Вступ

Сучасний етап розбудови суспільства характеризується значною асиметрією суспільних зв'язків, соціально-економічних пропорцій та духовних ідеалів між спільнотами. Як і будь-яка система на стадії свого формування, глобальний світ є несталим і конфліктним, та водночас об'єктивно спрямованим у своєму розвитку до надбання цілісності глобальної структури, котра детермінуватиме сталість системи. У значній мірі набуття системою структурної цілісності залежить від вирішення проблеми керованості трансформаційними процесами у суспільстві та визначення ефективних методів управління розбудовою глобального світу. Усвідомлюючи необхідність пошуку й опрацювання нових концептуальних засад у цій царині, інтелектуальний потенціал суспільства все частіше звертається до проблем глобальних трансформацій у контексті пропонування ефективних моделей соціокультурного управління як важливого чинника гарантування безпеки сучасного світу.

Одним із аспектів усунення асиметрії в структурі суспільства, що проходить етап глобальних трансформацій, є керованість маргінальними перетвореннями в ньому. За короткий період часу глобалізація привнесла у суспільство значне переструктурування економічних, політичних та культурних зв'язків, внаслідок чого на маргінесі опиняються не лише численні соціальні групи населення (котрі ідентифікують за професійними, етнічними та соціальними ознаками), а навіть цілісні спільноти, які на даному історичному відрізку виявились аутсайдерами інтеграційних процесів. За цих умов для соціально-філософської думки є актуальним уточнення теоретичних моделей управління транзитом маргінальних спільнот в умовах регіональних інтеграцій.

Постановка завдання

Метою даної статті є спроба уточнити методологічний ресурс концепції маргінесу в рамках соціально-філософського проектування транзитивних перетворень соціуму на етапі його інтенсивної регіональної інтеграції.

Аналіз публікацій

Попри динамічне поширення в інформаційному просторі значних обсягів теоретичного та емпіричного матеріалу, що дозволяє відкривати нові грані пізнання, горизонт непізнаного суспільством не став ближчим. Триваючий процес уточнення людством свого уявлення про природу суспільних явищ лише дає підґрунтя до розуміння фрагментарності сучасних знань. Означене справедливо і для сформульованої ще на початку ХХ століття концепції маргінесу.

Вагомий внесок в опрацювання концепції маргінесу зробили Р.Парк, Е.Стоунквіст, Т.Шибутані, А.Антоновскі, Дж.Манчіні, А.Керкхофф, Т.Мак-Кормік, А.Фарж, М.Лапін, Є.Рашковський, Є.Стариков, Б.Шаповалов, В.Шапінський, М.Навджавонов, І.Попова, А.Атоян та інші. Аналіз їхніх праць дозволяє зазначити, що американські науковці приділяли більше уваги дослідженню особливостей соціального переходу особистості в етнічному і расово неоднорідному суспільстві, тоді як європейські – проблемам впливу на маргіналізацію населення нерівномірності соціально-економічного розвитку та боротьби за політичний плюралізм. Науковці визначили «нижню» і «верхню» межі маргіналізації. Нижня – соціальне дно суспільства, куди потрапляли економічно збіднілі верстви населення. До «верхньої» межі відносили політичних радикалів-вільнодумців, революціонерів, які виступали проти несправедливої системи розподілу суспільних цінностей. По суті, і «верхні», і «нижні» групи маргінесу характеризувалися випаданням, виключенням із суспільної системи розподілу праці [1, с. 69] та духовного життя суспільства.

З подальшим розвитком ідеології постмодерну, який передбачає побудову суспільства всезагального добробуту (Welfare State), правлячі еліти західних спільнот приділяли значну увагу «селекції» середнього класу. Висока динамічність інтеграційних процесів, що набирала обертів у західному суспільстві з другої половини ХХ століття, супроводжувалася зростанням як середнього класу, так і маргінальних верств. Трансформація пропорцій у суспільстві детермінувала нові підходи до його соціальної стратифікації.

З 80-х років ХХ століття у філософських конструкціях соціуму вертикальна ієрархія, яка походила з класової стратифікації, поступово заміщується горизонтальною диференціацією на «аутсайдерів» та «інсайдерів» [2, с. 158]. Останні формують своєрідний суспільний мейнстрим – інтегровану єдність пролетаріату, середнього та вищого класів соціуму. До «аутсайдерів» віднесені різноманітні маргінальні групи.

Зазначена зміна в теоретичних підходах західних філософів була спрямована на те, щоб запропонувати

більш універсальний погляд на конструкцію соціуму. Як наголошував А. Турейн, «у цей час ми переживаємо перехід від вертикального суспільства, яке прийнято називати класовим, до горизонтального, де найбільш важливо усвідомлювати не те, внизу люди чи вгорі, а те, в центрі вони чи на периферії (тобто мова йде не про поняття «верх-низ», а про поняття «всередині-зовні»)» [3, с. 71].

Використання названої горизонтальної конструкції дозволило західнофілософській думці розширити погляд на особливості прояву цього соціального феномена в умовах, що настали після «золотого віку» Welfare State [4, с. 43], запропонувати нетрадиційний підхід до дослідження причин і умов маргінесу меншості від мейнстріму з метою опрацювання необхідних рекомендацій для вдосконалення соціального управління. Разом з тим, у наш час з цього питання триває активна дискусія: вважати маргінальні верстви суспільства об'єктом реальної інтеграції в мейнстрім спільноти або дана суспільна група, яка у welfare-суспільстві консолідується в місцях компактного проживання, має бути лише об'єктом спеціальної соціальної політики, у межах якої суспільство здійснює контроль і управління цією стратою в межах її території.

Узагальнюючи результати дослідження ґенези поняття соціальної маргінальності та екстраполюючи їх на сучасні тенденції розвитку суспільства можна визначити, що маргінес це об'єктивний соціальний процес, котрий супроводжує розвиток суспільства, під час якого внаслідок різної інерції сприйняття членами суспільства (елементів суспільної структури) нових соціально-ціннісних домінант та інтеграційних установок відбувається виключення (випадання) окремих індивідів, груп або верств соціуму з процесу формування пропорційних суб'єктно-об'єктних зв'язків та розподілу суспільних благ у соціумі [5, с. 124]. Комбіноване використання вертикальної і горизонтальної дослідницьких конструкцій вивчення маргінесу у суспільстві дозволяє отримати комплексне уявлення щодо особливостей механізмів даного феномену на сучасному етапі світової глобалізації, що характеризується глибокими політичними та соціально-економічними трансформаціями і, відповідно, більш широкими масштабами маргінесу.

Основна частина

Висока динаміка транзитивних процесів у суспільстві впливає на об'єктивне формування значних диспропорцій у різних сферах суспільних відносин. Це є наслідком того, що під час суттєвих соціальних перетворень темпи еволюційного розвитку нових суспільних відносин і взаємозв'язків є нижчими, ніж темпи руйнування традиційної структури спільноти. У результаті вказаного збільшуються масштаби маргіналізації суспільства, що за певних умов може загальмувати цивілізаційний поступ людства. Наприклад, через експонентно зростаючу нелегальну міграцію в західні країни аутсайдерів у пошуках кращої долі може бути підірвана система соціального забезпечення у регіоні. Зокрема, спеціальні й пенсійні фонди як держав з високими соціальними стандартами, до яких прибувають нелегальні мігранти, так і країн, з яких виїхали працівники, не отримують відповідних грошових відрахувань, передбаченого чинними макроекономічними моделями, тоді як суми соціальних і пенсійних виплат значно зростають. Для усунення диспропорцій суспільству буде необхідно переорієнтувати певні ресурси з розбудови господарства на нейтралізацію та подолання наслідків руйнування системи соціального захисту.

Отже, глобальний характер суспільних трансформацій детермінує подальший пошук оптимальних шляхів гармонізації планетарного розвитку, зокрема, скорочення соціальної дистанції в суспільстві і транзиту маргінальних спільнот у мейнстрім. На нашу думку, сприяти цьому може використання методологічного ресурсу концепції маргінесу, доповненої дослідженнями особливостей маргінальних перетворень у суспільстві в сучасних умовах. Зокрема, для моделювання умов для транзиту маргінальних спільнот на якісно новий рівень суспільного розвитку, який характеризуватиметься ознаками мейнстріму, слід мати найповніше уявлення про об'єкт і можливі механізми перетворень, з тим щоб спроектувати необхідну траєкторію такої трансформації.

Закон діалектики про взаємний перехід кількості у якість вказує на те, що здійснення об'єктом стрибка на якісно новий рівень можливе за умов надбання ним необхідних кількісних характеристик. Таким чином, можливість здійснення будь-якою маргінальною спільнотою «маргінального стрибка» детермінується набуттям нею параметрів, відповідних стандартам мейнстріму. І навпаки, з втратою ознак мейнстріму спільнота стає маргінальною.

При поверхневому погляді на проблему транзиту маргінальних спільнот у спостерігачів може скластись уявлення про те, що для «маргінального стрибку» певної спільноти у мейнстрім необхідно взяти за еталон параметри спільноти-резидента мейнстріму із схожою соціокультурною структурою і спрямувати зусилля соціуму на надолуження існуючої дистанції між показниками. Однак при більш глибокому опрацюванні вказаного питання стає очевидним, що, *по-перше*, наявних ресурсів соціуму може не вистачити, *по-друге* – за той час, що маргінальна спільнота витратить на опанування еталонних параметрів мейнстріму, стандарти останнього також зростуть. У результаті цього, незважаючи на витрачені спільнотою ресурси, «маргінальний стрибок» може не відбутись. Втрата спільнотою чітких орієнтирів тієї мети, котра стала основою для консолідації її членів, може ініціювати деструктивні процеси у її середовищі, внаслідок чого лише поглибитись її маргінальне становище.

Обмеженість ресурсів у суспільстві диктує необхідність оптимізації варіантів здійснення «маргінального стрибка». Так, замість тотального наближення соціокультурної структури до еталонних параметрів мейнстріму, доцільно дослідити особливості маргінальних перетворень на сучасному етапі і виокремити

основні чинники, які зумовлюють маргінальні процеси у суспільстві на макрорівні, з тим щоб визначити точки прикладання зусиль спільноти і необхідний ресурс для цього.

Умовно такі чинники можна поділити на *соціально-економічні* та *інституціональні*, хоча на практиці вони проявляються комплексно. В узагальненому виді до першої групи можна віднести: особливості функціонування окремих національних галузей економіки в умовах інтернаціоналізації виробництва, внаслідок чого вони стають неконкурентними; зростання неконтрольованого відтоку людського капіталу; недосконалість міжнародного механізму перерозподілу прибутків, який впливає поглиблення бідності країн, що є аутсайдерами регіональної інтеграції.

Друга група характеризується впливом деяких складових внутрішньої та зовнішньої політики країн-лідерів, країн-аутсайдерів та наднаціональних інституцій на маргіналізацію як окремих верств населення, так і цілих спільнот.

Розглянемо деякі механізми прояву зазначених чинників. Так, на прикладі Німеччини можна побачити, як внаслідок інтернаціоналізації виробництва країна відходить від традиційних галузей виробництва – високоточної механіки, прецизійної оптики, електротехніки, машинобудування. Зростаючий рівень життя населення країни корелює із підвищенням середньої заробітної плати, що є необхідною умовою для природного відновлення робочої сили. Внаслідок цього продукція вказаних галузей Німеччини стає неконкурентоспроможною, оскільки, незважаючи на її традиційно високу якість, вона не може витримувати конкурентну боротьбу з тими транснаціональними компаніями, які використовують більш дешеві сировинні та людські ресурси, розміщуючи свої виробництва в країнах «третього світу».

Німецькими експертами прогнозується, що протягом наступних п'яти років за кордони Німеччини буде перенесена виробнича база і центральні офіси майже 90% машинобудівних підприємств (включаючи і випуск складної високотехнологічної продукції). Здебільшого в країні залишаються високотехнологічні виробництва, що характерно для постіндустріальних держав. Основна ідея такого заходу полягає в тому, щоб мати можливість зберегти свій контроль над розподілом прибутків від реалізації продукції, конкурентоспроможність якої забезпечуватимуть більш дешеві ресурси менш розвинених країн.

Саме на цьому етапі, як підкреслюють антиглобалісти, відбувається «пограбування» багатими країнами бідних. По-перше, більша частина прибутків від продажу продукції, виробленої з використанням дешевих ресурсів країн, що розвиваються, акумулюється в розвинених країнах. Переважно такі прибутки спрямовуються підприємцями у диверсифікацію бізнесу та споживання (задоволення своїх потреб). Іншими словами, відбувається «висмоктування» ресурсів країн, де розташовані виробничі потужності. По-друге, країни, що розвиваються, є споживачем високотехнологічної продукції, що виробляється лише в розвинених країнах і має більшу додаткову вартість. Оскільки «технологічна рента» (прибуток від реалізації високотехнологічної продукції) завжди є більшою, ніж «сировинна рента» (прибуток, що залишається від продажу ресурсів), це також призводить до диспропорції у розподілі коштів між бідними та багатими країнами на користь останніх.

Слід також звернути увагу і на інший ракурс проблеми потенційного «перекачування» ресурсів, який є небезпечним для країн, що розвиваються. Так, з огляду на значне відставання від США та Японії у галузі електроніки, Німеччина намагається опанувати ті галузі, де зможе стати піонером і забезпечити чільні позиції у міжнародному розподілі праці. Наприклад, технологічне суднобудування. Так, німецькі компанії не концентруються на будівництві суден для цивільного морського флоту, а спрямовують зусилля у потужні інноваційні проекти, зокрема, розробляють електрохімічні паливні елементи для енергоустаткування підводних човнів [6, с. 11].

Якщо розглядати подальшу еволюцію «людського капіталу» з позицій постіндустріального суспільства взагалі, то на перший погляд діалектика цього питання є нібито зрозумілою: перепідготовка старих кадрів та підготовка нових спеціалістів. Однак, *по-перше*, є певні труднощі у перекваліфікації інженера-механіка у інженера-біотехнолога, *по-друге*, у розвинених країнах превалює негативна демографічна тенденція, внаслідок чого ці спільноти відчуватимуть брак національних молодих кадрів. У цьому сенсі Європа може піти шляхом США, які традиційно закривають дефіцит кваліфікованих кадрів за рахунок іммігрантів.

У результаті відповідної міграційної політики західного суспільства з країн, що розвиваються, виїжджатимуть найбільш підготовлені і кваліфіковані кадри, оскільки розвинені країни готові надати їм більш привабливі умови роботи і життя, ніж вони можуть отримати у своїй рідній країні. Такий відтік «людського капіталу» з країн, що розвиваються, зумовлюватиме також поглиблення прірви між різними спільнотами, виштовхуючи менш розвинених на шлях маргінесу.

Наплив «людського капіталу» в розвинені країни зумовлює посилення конкуренції на ринку праці, внаслідок чого зростає рівень безробіття серед членів суспільства. З метою їх соціального захисту держави підвищують видатки на допомогу по безробіттю, що у певною мірою детермінує умови для свідомої маргіналізації окремих верств населення. Так, тенденція останніх років демонструє, що на тлі зростання в країнах Європи показників зайнятості населення, безробіття стабільно утримується на високому рівні – близько 10% [7, с.114]. Серед основних причин того, що рівень безробіття не буде зменшуватися експерти називають діючу систему соціальної допомоги, яка дозволяє представникам цієї категорії населення не квапитися з пошуком нового місця праці [8, с. 15].

Слід також зазначити, що недосконалість соціальної політики розвинених держав зумовила формування у суспільстві певного прошарку, орієнтованого на отримання субсидій та соціальних виплат і не зацікавленого у зміні свого суспільного статусу. Так, у контексті соціальної політики, спрямованої на підтримку рівня народжуваності для подолання негативних демографічних тенденцій, гендерна частка даного прошарку чутливо реагує на підвищення рівня відповідних соціальних виплат, внаслідок чого зростає і рівень підліткової вагітності й матерів-одиночок. Як це не парадоксально, але через недосконалість соціальної політики розвинених держав, спрямовану на подолання бідності, у цих країнах створилися умови для укорінення хронічного стану бідності, своєрідного синдрому *welfare*-залежності [9]. Даний висновок є справедливим і для країн, що розвиваються. Наприклад, після підвищення у 2005 році соціальних виплат матерям у зв'язку з народженням дитини в Україні було зафіксовано значна кількість звернення до пологових будинків вагітних жінок, які не мали місця проживання.

Як ми бачимо, переважна частка чинників, що зумовлюють маргінес спільнот, виходить за рамки її власної управлінської компетенції. Тобто самостійні зусилля маргінальної спільноти з подолання соціально-економічної дистанції до стандартів мейнстріму можуть бути недостатніми для її «маргінального стрибка». Очевидною є необхідність відповідної підтримки з боку мейнстріму, при чому на наднаціональному рівні. Однак, що може вмотивувати мейнстрім на такий захід? На нашу думку, для визначення як існуючих, так і потенціальних обставин, сприяючих підтримці мейнстрімом транзиту певної маргінальної спільноти слід скористатись т.зв. пазл-методикою. Її сутність полягає в тому, щоб уявити суспільство як мозаїку, в якій кожний елемент (пазл) має неповторну конфігурацію, що детермінує його унікальне місце у цілісній структурі. Соціально-філософське проектування майбутнього соціокультурного простору подібне до складання пазлів, які хоча і мають схожу конфігурацію, проте є унікальними, а порядок їх складання детермінується чітким уявленням про відповідне місцезнаходження окремого елемента у загальній структурі. Водночас, на відміну від реальної статичної мозаїки, соціокультурний простір постійно знаходиться у динаміці, і тому важливу роль відіграє активність самого елемента.

Аналіз сучасного етапу євроінтеграції України свідчить про необхідність визначення такого унікального місця нашої країни у європейській спільноті. Спроби забезпечити євроінтеграцію на основі схожості з сусідніми східноєвропейськими державами (Польщею, Словаччиною, Румунією, Болгарією тощо), що набули членства у Євросоюзі, виявились малоперспективними – Україна не вміщується на аналогічне місце у європейській мозаїці. Необхідно сформулювати таку роль нашої країни для європейської спільноти, яка б дала суспільству чітке уявлення не лише про українське місце у європейській мозаїці, а також про перспективу пазлової комбінації – розміщення цілого ланцюжку суміжних елементів (*мається на увазі не стільки територіальні ознаки, скільки безпекові, що дозволяють гармонізувати соціально-економічний та культурний розвиток Європи*). Зокрема, Україна має потенціал для здійснення вагомому внеску у енергетичну, продовольчу, наукову та інші сфери розбудови європейської спільноти, що й визначатиме її місце в ній.

Разом з тим, реалізація такого сценарію можлива лише за умов забезпечення інноваційного розвитку економіки країни, що вимагає залучення значних інвестицій. У цьому контексті сприяння розміщенню в державі певних індустріальних виробництв, які сьогодні виводяться з постіндустріальних країн за кордон, може дозволити вирішити низку тактичних соціально-економічних завдань. *По-перше*, сприяти акумулюванню державою коштів для інновацій. *По-друге*, підвищити зайнятість населення, а також рівень соціально-економічних стандартів, що дозволить певною мірою скоротити маргінальний розрив між українською і європейськими спільнотами. Останнє також сприятиме зменшенню відтоку високо кваліфікованих кадрів за кордон [1, с. 71].

Узагальнюючи викладені факти можна зробити висновок про реальність управління маргінальною спільнотою своїм транзитом на якісно вищий рівень соціальної структури. Водночас цей процес потребує: а) уточнення особливостей формування маргінальності спільнот в сучасних умовах; б) визначення перспективних (*насамперед, унікальних у своєму роді*) точок їх взаємодії з мейнстрімом, що детермінуватиме подальший характер відносин; в) чіткого уявлення суб'єктами регіональної інтеграції своєї ролі у моделі майбутнього соціокультурного простору з метою консолідації власних і зовнішніх ресурсів для досягнення цілі. Означене зумовлює необхідність продовження наукових досліджень у цій сфері.

Висновки

Висока динаміка транзитивних процесів у суспільстві впливає на об'єктивне формування значних диспропорцій у різних сферах суспільних відносин. Так, під час сучасних глобальних перетворень темпи еволюційного розвитку нових суспільних відносин і взаємозв'язків є нижчими, ніж темпи руйнування традиційної соціальної структури спільноти. У результаті вказаного збільшуються масштаби маргіналізації суспільства.

Закон діалектики про взаємний перехід кількості у якість вказує на те, що здійснення об'єктом стрибка на якісно новий рівень можливе за умов надбання ним необхідних кількісних характеристик. Таким чином, можливість здійснення будь-якою маргінальною спільнотою «маргінального стрибка» детермінується набуттям нею параметрів, відповідних стандартам мейнстріму. І навпаки, з втратою ознак мейнстріму спільнота стає маргінальною.

Обмеженість ресурсів у суспільстві диктує необхідність оптимізації варіантів здійснення «маргінального

стрибку», визначивши особливості маргінальних перетворень на сучасному етапі і виокремити основні чинники, які зумовлюють маргінальні процеси у суспільстві на макрорівні, з тим щоб визначити точки прикладання зусиль спільноти і необхідний ресурс для цього.

Окреслені моменти мають потрапити у фокус подальших досліджень особливостей трансформаційних процесів у суспільстві для уточнення моделей майбутнього розвитку суспільства.

Список літератури

1. *Давиденко В.О.* Маргінальні трансформації спільнот в умовах глобалізації. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. – №1 (3). – К.: НАУ, 2006. – С.69-73.
2. *Абрахамсон П.* Социальная эксклюзия и бедность // *Общественные науки и современность.* – 2001. – №2 – С.158-166.
3. *Touraine A.* Face à l'exclusion//*Esprit.* – 1991. – № 141.
4. *Leonard P.* Postmodern Welfare: Reconstructing and Emancipatory Project. London, 1997. – 187 p.
5. *Давиденко В.О.* Маргінес в умовах глобальних трансформацій у суспільстві та шляхи гармонізації мезокосмосу. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. – №1 (5). – К.: НАУ, 2007. – С.123-126.
6. *Виньков А.* Инженеры в опасности // *Эксперт Германия,* 12-18 сентября 2005. – №1. – С. 10-11.
7. *Актуальные проблемы Европы: Занятость и безработица в Западной Европе:* Сб. научн. Тр./ Сост. И автор Э.К.Хижный. М: ИНИОН РАН, 2002.
8. *Слепухин А.* Глобализация высшего образования: социальные противоречия и тенденции. Журнал исследований социальной политики. – Том 3, №1. – 2005. – С.141.
9. *Wilson W.J., Aponte R.* Urban Poverty // *Annual Review of Sociology.* – 1985. – Vol. 11.